

УДК 343.98

Р. Л. Степанюк

ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

На основі аналізу наукової літератури та судової практики запропоновано авторське бачення системи криміналістичних методик розслідування злочинів, що вчиняються у бюджетній сфері України.

Сьогодні одним із пріоритетних напрямків роботи правоохоронних органів України є захист від злочинних посягань бюджетної сфери. Ця сфера належить до найбільш криміналізованих, а практичні підрозділи стикаються із суттєвими труднощами при виявленні та розслідуванні різних проявів злочинної діяльності. Відповідно криміналістична наука не може залишатись осторонь і повинна забезпечувати практику ефективними, науково обґрунтованими прийомами і методами.

© Степанюк Р. Л., 2011

Разом із тим сучасний стан наукового криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у бюджетній сфері навряд чи можна визнати задовільним. Лише деякі загальні аспекти проблеми знайшли своє висвітлення у працях А. Ф. Волобуєва, В. П. Корж, Г. А. Матусовського, С. С. Чернявського. Окремі методичні рекомендації щодо викриття та розслідування певних різновидів злочинів у бюджетній сфері надавалися В. З. Багінським, Р. С. Довбаш, О. Ю. Заблоцькою, Д. Й. Никифорчуком, С. І. Ніколаюк та Р. А. Степанюком. Однак залишаються без належної уваги теоретичні засади розслідування зазначених злочинів, не розроблені або потребують суттєвого вдосконалення і більшість окремих криміналістичних методик. Відповідно актуальним науковим завданням є з'ясування стану та перспектив формування методик розслідування злочинів у бюджетній сфері України.

Злочини, що розглядаються, є криміналістично однорідною групою, тому найбільш суттєве значення має питання щодо класифікації окремих методик розслідування. У цьому сенсі, незважаючи на суперечливість підходів учених, можна стверджувати, що загальновизнаною є необхідність розроблення методик на підставі кримінально-правової класифікації діянь і за певними криміналістичними ознаками: суб'єктами, способами злочину, характером предмета посягання, місцем злочину, суб'єктивною стороною діяння тощо. У цілому ж класифікація криміналістичних методик може бути здійснена за різними підставами [1, с. 287–293; 2, с. 148–189].

Особливо дискусійними є питання формування методик розслідування більш широких груп, порівняно із видом злочинів. Такі методики різні автори називають особливими, загальними, груповими, міжвидовими, позавидовими тощо. Вважаємо, що в даному випадку слід чітко розрізняти позавидові методики – виділені тільки за криміналістичною ознакою (наприклад, методика розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми), а також міжродові, міжвидові, підвидові і комплексні – виділені на підставі кримінально-правових і криміналістичних ознак одночасно (за змішаним критерієм).

За суто кримінально-правовим критерієм, на нашу думку, можна вести мову тільки про методики розслідування роду (за розділом КК) та виду (за статтями КК) злочинів. Однак використання виключно цього критерію у багатьох випадках призведе до неможливості конкретизації рекомендацій. Так, наприклад, досить велика група злочинів у сфері господарської діяльності (розділ 7 КК України) містить низку складів, які суттєво відрізняються і майже не мають спільних криміналістично значущих рис. У свою чергу, злочини одного виду, наприклад привлас-

нення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) мають настільки багато сфер застосування (торгівля, промисловість, банківська, бюджетна сфери і т. д.), що методичні рекомендації видової методики неминуче матимуть тільки загальний характер. Тому в криміналістиці разом із кримінально-правовими використовуються криміналістичні критерії класифікації злочинів, за якими можна конкретизувати методики розслідування відповідних множин (родів, видів, груп) злочинів.

Останнім часом особливої актуальності набули проблеми створення комплексних методик, що пов'язано, у першу чергу, із дослідженням криміналістичних аспектів боротьби з економічними та організованими злочинами. Однак, хоча необхідність формування таких методик неодноразово підкреслювалася науковцями, їх трактування принципово відрізняються. У цьому питанні можна виділити кілька точок зору.

Відповідно до першої комплексною вважають методику розслідування, до змісту якої входять відомості з різних галузей знань. Так, І. О. Возгрін вважає, що комплексними є методики розслідування, що включають у свій зміст не тільки криміналістичні рекомендації, а й розділи з наук кримінального права, кримінального процесу, судової медицини та психіатрії, теорії оперативно-розшукової діяльності та інших галузей наукового знання [1, с. 291].

Такий підхід вбачається не зовсім вдалим. Адже автором не враховано адаптаційну функцію криміналістики, що полягає у пристосуванні, наповненні новим змістом даних інших наук виходячи з функціонального призначення, в даному випадку криміналістичної методики. Якщо ж мова йде про певний «мегакомплекс», що включає не тільки криміналістичні дані, а й питання кваліфікації діянь, особливості оперативно-розшукової діяльності тощо, то це вже не є криміналістичною методикою. У такому разі можна говорити про міждисциплінарний комплекс науково-практичних рекомендацій з кваліфікації, розкриття та розслідування певних видів або груп злочинів.

Друга точка зору полягає в тому, що комплексними вважають методики розслідування різних видів злочинів, об'єднаних єдиною ознакою. Так, Ю. П. Гармаєв і О. Ф. Лубін ототожнюють комплексні методики із міжвидовими. Їх ознаками автори вважають: а) різномірність, тобто відсутність загальних закономірностей в окремих злочинах, які з'являються лише при вчиненні цих злочинів у сукупності; б) охоплення предметом комплексної методики не всієї злочинної діяльності різномірних злочинів, а тільки тієї частини, яка пов'язана з певною сферою

діяльності, її суб'єктами і т. д., тобто криміналістичним критерієм [2, с. 172–173].

С. С. Чернявський вважає, що «під комплексною методикою розслідування слід розуміти систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій, що дає змогу слідчому використати додаткові чинники з урахуванням ознак, характерних для сукупності різних злочинів». Прикладами комплексних методик автор вважає програми розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва, корисливо-насильницьких злочинів, статевих злочинів, комп'ютерних злочинів, податкових злочинів, екологічних злочинів і пропонує наукові засади комплексної методики розслідування фінансового шахрайства, до складу якої відносить загальні положення (основи) та спеціальні (окремі) методики розслідування [3, с. 288–292].

На нашу думку, таке трактування комплексної методики має певні підстави, однак потребує уточнення. Вбачається, що при вказаному фактично додається новий криміналістичний класифікаційний критерій для виділення групи злочинів – характерна особливість вчинення сукупностей злочинних діянь у певних сферах. Оскільки для тих самих сфер характерними є й одиничні злочини, виходить, що комплексні методики є нічим іншим як окремим різновидом міжвидових. Вважаємо, що міжвидові методики, як комплекси вищого рівня загальності, цілком можуть включати рекомендації з розслідування як одиничних злочинів, так і їх типових сполучень (сукупностей).

Таким чином, найбільш вдалим вбачається третій підхід.

Зокрема В. А. Журавель розуміє комплексну методику як систему рекомендацій з розслідування комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, що поєднані в єдиний ланцюг злочинної поведінки, так звану технологію злочинного збагачення, наприклад розслідування предикатного (основного) злочину та спорідненої з ним легалізації, яка в даному випадку виступає останньою ланкою в такого роду злочинній діяльності [4, с. 184].

Ця точка зору дозволяє розмежовувати міжвидові і комплексні методики. Вона відображає розвиток і вдосконалення ідеї, висловленої Г. А. Матусовським, котрий підкреслював необхідність створення таких методик, які б містили криміналістичні рекомендації з виявлення та розмежування подібних ознак, які характеризують ті чи інші елементи взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються з єдиним умислом (злочинів із преюдиційними особливостями, складністю відмежування від суміжних складів, економічних злочинів, пов'язаних із насильницькими діяннями, корупційними проявами та корисливими комп'ютерними діяннями) [5, с. 373–392].

Практичне значення комплексних методик підкреслює А. Ф. Волобуєв, вказуючи, що труднощі розслідування економічних злочинів викликані складним механізмом технологій злочинної діяльності, коли виконання окремих складових її ланок розподіляється між членами злочинної групи. При розслідуванні важливо довести наявність необхідного зв'язку між окремими діями-ланками, що, як показує слідчо-судова практика, досить непросто. Для цього потрібна як теоретична база, так і практичні рекомендації, орієнтовані на певні слідчі ситуації. У зв'язку з цим на передній план висувається завдання розроблення комплексних методик розслідування, які стають одним із пріоритетних напрямків криміналістичних досліджень [6, с. 32].

Отже, основним призначенням комплексних методик є формування дієвих науково обґрунтованих рекомендацій щодо одночасного розслідування кількох взаємопов'язаних злочинів, які утворюють певну технологію злочинної діяльності.

Таким чином, вважаємо, що з усіх можливих підстав для класифікації окремих криміналістичних методик найбільш важливою є функціональне призначення. Відповідно до неї окремі криміналістичні методики слід класифікувати щодо певних сукупностей злочинів, охоплених даною методикою. У цьому сенсі може бути застосована кримінально-правова класифікація злочинів, криміналістичні ознаки та їх поєднання.

За *кримінально-правовою класифікацією* можна розрізнити методики розслідування роду злочинів (відповідно до розділів КК України) і виду злочинів (відповідно до статей КК України).

За *суто криміналістичними критеріями* є підстави виділити позавидові методики розслідування, які об'єднані суттєвою криміналістично значущою ознакою без «прив'язки» до видів злочинів.

За *змішаним критерієм* є можливість розроблення методик розслідування: а) міжродових (стосовно груп злочинів, що належать до різних розділів КК, однак об'єднані суттєвою ознакою); б) міжвидових (стосовно груп злочинів, що передбачені різними статтями одного розділу КК, однак об'єднані суттєвою ознакою); в) підвидових (стосовно конкретизованих груп злочинів, передбачених однією статтею КК); г) комплексних (стосовно технологій злочинної діяльності).

Виходячи з викладених положень вважаємо, що методика розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, є міжродовою методикою, виділеною одночасно із використанням кримінально-правового критерію (виокремлення видів злочинів, характерних для цієї сфери, та врахування елементів складу злочинів у їх криміналістичній характеристиці) і криміналістично значущої ознаки (специфічна сфера, що характери-

зується спільністю ознак господарської та управлінської діяльності, документообігу, контролю тощо). Зазначена методика має вищий рівень загальності у відношенні інших. У цілому система методик розслідування злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України, може бути подана таким чином.

1. *Міжродова*: методика розслідування злочинів, що вчиняються у бюджетній сфері України.

2. *Міжвидові*: а) методика розслідування службових злочинів, що вчиняються в бюджетних установах; б) методика розслідування господарських злочинів, що вчиняються в бюджетних установах; в) методика розслідування злочинів проти власності, що вчиняються в бюджетних установах; д) методика розслідування злочинів проти трудових прав громадян, що вчиняються в бюджетних установах.

3. *Видові*: а) методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України); б) методика розслідування видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК України).

4. *Підвидові*: а) методика розслідування привласнень, розтрат майна або заволодінь ним шляхом зловживання службовим становищем у бюджетних установах; б) методика розслідування службової недбалості при розпорядженні бюджетними коштами і державним майном; в) методика розслідування хабарництва в бюджетних установах; г) методика розслідування зловживань службовим становищем службовими особами бюджетних установ при розпорядженні бюджетними коштами і державним майном; д) методика розслідування невиплати заробітної плати, стипендії чи інших установлених законом виплат в бюджетних установах; е) методика розслідування невиплати пенсій чи інших установлених законом соціальних виплат; ж) методика розслідування шахрайств з фінансовими ресурсами при одержанні фінансової допомоги з бюджетів тощо.

5. *Комплексні*: а) комплексна методика розслідування злочинів, пов'язаних із заволодінням бюджетними коштами шляхом безпідставного одержання фінансової допомоги з бюджету; б) комплексна методика розслідування злочинів, пов'язаних із заволодінням майном службовими особами бюджетних установ; в) комплексна методика розслідування хабарництва, пов'язаного із заволодінням і безгосподарним використанням бюджетних коштів; г) комплексна методика розслідування зловживань службовим становищем або перевищень службових

повноважень і пов'язаних з ними злочинів при розпорядженні держаним майном.

Зазначений перелік не є вичерпним і може доповнюватись у зв'язку зі змінами кримінального законодавства, виникненням нових та вдосконаленням відомих проявів і технологій злочинної діяльності в бюджетній сфері. Відповідно удосконалення наведеної системи, розроблення окремих криміналістичних методик розслідування злочинів у бюджетній сфері України є важливими напрямками подальших наукових досліджень.

Список літератури: 1. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 475 с. 2. Гармаев Ю. П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: Теория и практика / Ю. П. Гармаев, А. Ф. Лубин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 303 с. 3. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія / С. С. Чернявський. – К. : Хай-Тек Прес, 2010. – 624 с. 4. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2. – С. 177–186. 5. Матусовський Г. А. Економічні злочини: криміналістичний аналіз / Г. А. Матусовський. – Харьков : Консум, 1999 – 480 с. 6. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.

Надійшла до редколегії 17.01.2011

На основе анализа научной литературы и судебной практики предложено авторское видение системы криминалистических методик расследования преступлений, совершаемых в бюджетной сфере Украины.

The author's point of view concerning the system of forensic methods of crimes investigation, which are committed in the budgetary sphere of Ukraine is offered on the basis of scientific literature and judicial practice analysis.